

MILAN STRMISKA

TUREK A OSMANSKÁ EXPANZE V CHORVATSKÉ A SRBSKÉ LITERATUŘE DO POLOVINY 17. STOLETÍ

Abstract:

This paper is focused on image of Turks and Ottoman expansion to the Europe in croatian and serbian sources from the middle of the 14th to the middle of the 17th century. It presents and explains frequent phenomena connected to Turks, development of the image of Turks through the three centuries and the differences in serbian and croatian environments.

Key words:

Middle Ages, Renaissance, Barocco, Turks, ottoman expansion, croatian literature, serbian, literature

Osmanská expanze do Evropy a několikasetletá přítomnost Turků na Balkáně zanechala v této oblasti nesmazatelnou stopu. Výrazně ovlivnila současné etnické složení balkánských zemí, architekturu, lidovou kulturu, hudbu, ale třeba i kuchyni. Velký vliv potom měla přirozeně i v literatuře, v níž se Turci už od 14. století hojně objevují. Podoby Turka v dobové literatuře nám potom umožňují poznávat, jak středověcí a raně novověcí obyvatelé Balkánu vnímali osmanskou expanzi, jaký měli vztah k Turkům a jak se tento vztah měnil, i jak vnímali sebe sama tváří v tvář Osmanům. Tento text vychází z mé magisterské práce¹ sepsané v rámci studia Historie na Filozofické Fakultě Masarykovi univerzity, která byla zaměřena na obraz Turka a osmanské expanze v literatuře dvou velmi blízkých jihoslovanských národů, Chorvatů a Srbů, v období mezi polovinou 14. století a polovinou 17. století. Jejím cílem bylo sestavit obraz Turků a jejich expanze v pří-

¹ Strmiska, Milan: *Obraz Turka a osmanské expanze do Evropy v chorvatských a srbských narativních pramenech od poloviny 14. století do poloviny 17. století*. Magisterská diplomová práce 2011. Vedoucí práce doc. PhDr. Pavel Boček, Csc. Historický ústav FF MU Brno.

slušném období a zároveň vystihnout vývoj tohoto obrazu a tím se pokusit rekonstruovat podobu Turka, jak jej asi vnímaly chorvatské a srbské elity této doby. Mimo to se rovněž zaměřovala na vzájemné srovnání poznatků získaných z chorvatských a srbských pramenů. Snažila se v otázce obrazu Turka v obou prostředích vystihnout společné rysy, v nich případné drobnější odlišnosti a rovněž jevy, které jsou typické jen pro jedno prostředí, zatímco v druhém chybějí. Zároveň se pokoušela odpovědět na otázky proč se tyto odlišnosti objevují. Tento stručný text samozřejmě nemohl obsáhnout vše, co magisterská práce, tudíž hlubší zájemce o tuto problematiku nezbyvá než na tuto práci odkázat.

Vedle množství narativních pramenů různých žánrů vycházím v tomto textu rovněž z prací, které už k tomuto tématu existují. Obrazu Turka v chorvatské literatuře raného novověku se ve své monografii *Sultánovy děti*² a ve studii *Osmanismus v chorvatské literatuře od 15. do poloviny 19. století*³ věnoval chorvatský literární historik Davor Dukić. Postavě Turka v dubrovnícké a dalmátské literatuře 16. století se potom ve své monografii⁴ věnoval Němec Edelgard Albrecht, zatímco podobu Turka v křesťanských zemích východního Jadranu zkoumal ve své studii⁵ Slovinec Klemen Pust. Mimo to jsem při své práci využil i řadu dílčích literárněvědných a literárně historických prací o jednotlivých autorech či jevech.

Turecká tematika se v literatuře jižních Slovanů objevuje nejdříve v pravoslavném srbsko-bulharském prostředí ve druhé polovině 14. století. Roku 1354 se Osmané zmocnili prvního významného evropského města Gallipolis, což následně umožnilo Süleymanovi I. dobýt řadu thráckých pevností, a tento moment znamená počátek osmanské expanze na Balkán. V následujících letech Osmané rozšiřují svoji moc na evropském kontinentě a dochází ke střetům Turků nejen s Řeky, ale i s jižními Slovany. Významné momenty tohoto jihoslovansko-tureckého potýkání, jako je bitva na Marici roku 1371, bitva na Kosovu poli roku 1389, vyvrácení bulharského carství v devadesátých letech 14. století, ale například i vpád Tatarů vedených Tamerlánem do Malé Asie či boje synů Bayezida I. Musy, Isy a Mehmeda o moc, se potom stávají tématem i jihoslovanských autorů. Střety s Turky

² D u k i ć , Davor: *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar 2004.

³ T ý ž : *Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća*. [online]. http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Dukic_Osmanizam.pdf 15.4. 2011

⁴ A l b r e c h t , Edelgard: *Das Türkenbild in der ragusanisch-dalmatinischen Literatur des XVI. Jahrhunderts*. München 1965.

⁵ P u s t , Klemen: *Podoba „Turka“ v krščanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku*. Acta Histriae, 15, 2007/1, s. 209–234.

a jejich následky tak ve svých dílech líčí autoři druhé poloviny 14. a počátku 15. století jako jsou Konstantin Kostenecký⁶, Grigorij Camblak⁷, Isaj Serský⁸, mniška Jefimije⁹ nebo srbský despota Štěpán Lazarević¹⁰.

S rozmachem osmanské moci je spojeno slábnutí srbského středověkého státu, které vyvrcholilo definitivním vyvrácením srbské státnosti v polovině 15. století. Toto dění však rovněž znamenalo výrazný úpadek srbské kultury, jehož součástí je i úpadek literární tvorby. Roli „vyšší (psané) literatury“ přebírá především lidová slovesnost, zatímco jiná, autorská, díla se objevují, obzvláště ve srovnání s bohatou literaturou předchozích staletí, spíše výjimečně. I přesto se ale, vedle lidových písní, jejichž častým námětem je i turecká tematika, objevují rozsáhlejší díla obsahující bohaté informace o Turcích. Vedle krátkého spisu *Život cara Uroše*¹¹, jehož autorem je pečský patriarcha Pajsije Janjevac, se jedná především o jedno z nejvýznamnějších „tureckých“ děl nejen srbské literatury – *Janičárovy vzpomínky neboli kronika turecká*¹² – bývalého janičára Konstantina Mihailoviće.

Zatímco v srbském prostředí dochází k úpadku literární tvorby, k velkému rozmachu turecké tematiky v literatuře dochází v srbském sousedství. Chorvaté svůj první velký střet s Turky zažili roku 1493 v prohrané bitvě na Krbavském poli, o níž zanechal zajímavé svědectví pop Martinac¹³. Jeho krátký memoárový zápis je někdy považován za počátek turecké tematiky v chorvatské literatuře, avšak souhlasit se s tímto názorem dá jen, hovoříme-li o literatuře psané chorvatským jazykem. V díle latinsky písících chorvatských autorů se Turci objevují již dříve, například v poezii Juraje

6 *Život despota Stefana Lazarevića od Konstantina Filozofa*. Stara srpska književnost III. Ed. Ž. Milisavac. Beograd – Novi Sad 1970, s. 279–380. *Ze života Štěpána Lazareviće*. In: Zlatý věk bulharského písemnictví. Praha 1982, s. 400–406.

7 *Pochvalné slovo Grigorije, ruského arcibiskupa, našemu svatému otci Evtimijovi*. Tamtéž, s. 342–372.

8 *Zapis Isaje monacha*. Stara srpska književnost III, s. 109–111. *Vyprávění o zpusťování Makedonie Turky*. In: Zlatý věk bulharského písemnictví, s. 376–377.

9 *Pohvala knezu Lazaru od monahinje Jefimije*. Stara Srpska književnost III, s. 125–126; *Po običaju maternjem pobedjena*. Antologija srpske poezie: stara poezia. Beograd 2004, s. 125.

10 *Reči na mramornom stubu na Kosovu*. Stara Srpska književnost III, s. 171–172.

11 *Život cara Uroša od patrijarha Pajsije*. Tamtéž, s. 381–405.

12 *Janičareve upomene ili turska kronika od Konstantina Mihailovića*. Tamtéž, s. 179–258.

13 *Zapis popa Martinca*. *Hrvatsko književno srednjovekovlje*. Ed. S. Damjanović. Zagreb 1994, s. 34–37. *Pop Martinac o kravské porážce roku 1493*. M a c a n , T r p i m i r: *Dějiny Chorvatů*. Praha 2000, s. 52–53.

Šižgoriče¹⁴ nebo Jana Pannonia¹⁵. Faktem však je, že od přelomu 15. a 16. století dochází v chorvatském prostředí k obrovskému rozmachu turecké tematiky v literatuře, a to jak v díle slovansky píšících autorů, tak v díle chorvatských latinistů.¹⁶ Turci se v chorvatské literatuře objevují v dílech, jež jsou věnována především jim, případně střetnutím s nimi, jako například v dílech Bartola Djurdjeviće¹⁷, Franja Trankvila Andreise¹⁸, Marka Maruliće¹⁹, Antuna Sasina²⁰, Brneho Karnarutiće²¹, Felikse Petančiče²², Ivana Gunduliće²³ či Stjepana Brodariće²⁴ nebo se vyskytují jako jedni z aktérů

-
- 14 Š i ž g o r i ć , Juraj: *Elegia de Sibenicensis agri vastatione*. In: Juraj Šižgorič Šibenčanin: Elegije i pjesme. Zagreb 1966, s. 101–104; T ý ž : *Elegie o zustošení Šibeniku a okolí*. In: Koráb Korálový. Tisíc let charvátské poezie v díle stovky básníků. Praha 2007, s. 127–129.
- 15 P a n n o i u s , Janus: *Matyáš, král uherský, oslovuje italského básníka Antonia Constanziho*. Tamtéž, s. 111–115.
- 16 Chorvatští autoři středověku i raného novověku píší svá díla latinsky (případně italsky), staroslověnsky (starší autoři) nebo/a chorvatsky. Chorvatština navíc existuje ve třech hlavních dialektech, štokavském, čakavském a kajkavském, a aby těch trojek nebylo málo, chorvatští autoři navíc užívají tři písma, latinku, hlaholici a cyrilici (bosančici). Více k otázkám jazyka a písma v chorvatské středověké literatuře viz H e r c i g o n j a , Eduard: *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb 1994.
- 17 D j u r d j e v i ć , Bartol: *Knjižica doista vrijedna da je kršćanin pročita iznosi gradju o Turcima*. In: Bartol Djurdjević: Bibliografija izdanja 1544–1686. Eds. J. Schwarzwald – J. Bratulić. Zagreb 1980, s. 101–156.
- 18 A n d r e i s , Franjo Trankvil: *Oratio Tranquilli Parthenii Andronici Dalmatae contra Thvrcas ad Germania habita*. [online]. <http://ffzg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.30:2.croala.12.4.2011>.
- 19 M a r u l i ć , Marko: *Judita*. Stari pisci hrvatski. Knjiga I. Pjesme Marka Marulića. Ed. I. Kukuljević Sakcinski. Zagreb 1869, s. 1–66; M a r u l i ć , Marko: *Knjha Marka Marula Spli'ana*. In: Koráb korálový, s. 130–138; Marulić, Marko: *Molitva suprotiva Turaka*. Stari pisci hrvatski. Knjiga I., s. 244–248. M a r u l i ć , Marko: *Pismo Papi Hadrijanu VI.*, s. 58–59.
- 20 S a s i n , Antun: *Razboji od Turaka*. Stari pisci hrvatski. Knjiga XVI. Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučevića Bendeviševića. Zagreb 1888, s. 178–197; S a s i n , Antun: *Mrnarica*. Tamtéž, s. 168–171; S a s i n , Antun: *Lod'stvo*. In: Koráb korálový, s. 192–196.
- 21 K a r n a r u t i ć , Brne: *Vazetje Sigeta grada*. Zagreb 1866.
- 22 F e l i k s P e t a n č i ć 1502 o putevima kojima valja napasti Turke. Ed. D. Kniewald. Beograd 1958.
- 23 G u n d u l i ć , Ivan: *Osman u dvadeset pievanjah*. Zagreb 1854; G u n d u l i ć , Ivan Franjin: *Osman*. Díl I, II. Praha 1921.
- 24 B r o d a r i ć , Stjepan: *Mohačka bitka 1526*. Vinkovci 1990.

dění v historiografických dílech, jako jsou kroniky Mavra Orbina²⁵ nebo Ludovika Crijeviće Tuberona²⁶, případně se, jakožto jeden z elementů chorvatského světa, nenápadně objevují v dílech, kde bychom je možná ani příliš nehledali, například v prvním chorvatském románu Petara Zoraniće²⁷ nebo v poezii Juraje Barakoviće²⁸. Dá se říci, že chorvatská literatura je opravdu hluboce prostoupena tureckou tematikou, bez ohledu na to, zda se jedná o práce historiografické, memoárové, cestopisné, o prózu či poezii, eposy nebo modlitby.

Typickým rysem, který se v souvislosti s osmanskou expanzí objevuje jak v srbských, tak v chorvatských pramenech, je myšlenka osmanského vpádu jako božího trestu za hříchy křesťanů. Tato myšlenka se hojně vyskytuje v srbských pramenech počínaje zápisem mnicha Isáji, přes díla Konstantina Kosteneckého a Konstantina Mihailoviće, až po spis patriarchy Pajsijeho. Zatímco starší srbští autoři se obvykle spokojují s konstatováním o božím trestu za hříchy, autoři mladší se zároveň snaží konkrétní hříchy odhalit. Podobně postupují i autoři chorvatští, mezi nimiž se božímu trestu v podobě Turků hojně věnují především Bartol Djurdjević, Franjo Trankvil Andreis, Brne Karnarutić či Mavro Vetranoviće²⁹. Zatímco srbští autoři však hledají příčiny božího hněvu především v konkrétních a často už dávno minulých činech srbských panovníků, Chorvaté se zaměřují přímo na svoji současnost a v hledání příčin postupují napříč celou společností. Bartol Djurdjević tak svoji kritiku zaměřuje nejen na panovníky a šlechtice ale i na duchovní, měšťany, vojáky i sedláky.³⁰ Podobně se Franjo Trankvil Andreis zaměřuje na chamtivost a další společenské neřesti a stejně tak i na poměry v církvi, které rovněž kritizuje Brne Karnarutić, jenž také klade důraz na šíření protestantismu.³¹ Dalším častým motivem je potom nejednota křesťanů,

²⁵ O r b i n , Mavro: *Kraljevstvo Slovena*. Beograd 1968.

²⁶ *Ludovici Tuberonis Dalmatae Commentarii de temporibus suis* [online]. <http://ffzg.hr/klafil/croala/cgi-bin/navigate.pl?croala.72.8.4>. 2011

²⁷ Z o r a n i ć , Petar: *Planine*. Stari pisci hrvatski. Knjiga XVI. Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučevića Bendeviševića. Zagreb 1888, s. 3–95.

²⁸ B a r a k o v i ć , Juraj: *Vila Slovinka*. Stari pisci hrvatski. Knjiga XVII. Djela Jurja Barakovića. Zagreb 1889, s. 1–342. B a r a k o v i ć , Juraj: *Vila Slovanka*. In: Koráb korálový, s. 201–206.

²⁹ V e t r a n o v i ć , Mavro: *Pjesanca slavi carevoj*. Stari pisci hrvatski. Knjiga III., s. 44.

³⁰ D j u r d j e v i ć , B.: *Knjižica*, s. 145.

³¹ K a r n a r u t i ć , B.: *Vazetje Sigeta grada*, s. 43–44. V tom, že Karnarutić píše o šíření protestantismu a s ním spojené krizi západního křesťanství se shodují chorvatský literární historik Davor Dukić a maďarský hungarista věnující se chorvatsko-maďarským literárním vztahům István Lőkös. Viz D u k i ć , D.: *Sultanova djeca*, s. 199;

s kterou se lze setkat v řadě básní Mavra Vetranoviće, v žalmech Šimeho Budiniće³², stejně jako v díle Marka Maruliće, Juraje Barakoviće, Ference Črnka³³ či v některých protitureckých hovorech.³⁴

Myšlenka božího trestu či její náznaky se rovněž objevují v některých dalších chorvatských pramenech, kde je často doprovázena širšími příčinami ze současnosti (nejednota křesťanů, úpadek církve, chamtivost).³⁵ V tom lze spatřovat největší odlišnost chorvatských pramenů od srbských, které hledaly příčiny v minulosti a v konkrétních činech konkrétních panovníků. Hledání příčin božího trestu v podobě Turků tak sice má v obou prostředích určitý pragmatický, moralizující význam, Srbové se však zaměřují spíše na vládcе, kdežto Chorvaté míří se svojí kritikou napříč společností a do všech společenských vrstev. Zároveň se lze domnívat, že někteří chorvatští autoři píšící o božím trestu, například zmiňovaný Franjo Trankvil Andreis, nesledují svou kritikou poměrů jen nápravu zkažené společnosti, ale rovněž tuto představu božího trestu využívají k jisté formě nátlaku na zahraniční křesťanské vládcе. Boží trest spojují i s nejednotou křesťanů, v čemž se skrývá určitá hrozba křesťanským panovníkům, které by stejný trest v podobě tureckého vpádu mohl potkat, nepřispěchají-li Chorvatům na pomoc.

Ačkoli je myšlenka Turka jako božího trestu v chorvatské literatuře, jak uvádí Davor Dukić, poměrně běžným stereotypem,³⁶ ve srovnání se srbskými prameny tu lze najít i další odlišnost. Zatímco v srbském prostředí lze myšlenku božího trestu či myšlenku zkoušky víry označit za jeden z nejdominantnějších jevů spojených s Turky, v chorvatském prostředí existuje velké množství děl, která se Turkům věnují (a mnohdy velmi obsáhle), ale tuto myšlenku neobsahují. Obecně lze tedy říci, že byť je stereotyp Turka jako božího trestu běžný i v chorvatském prostředí, není tak

L ö k ö s , István: *Recepcija Karnarutića u madjarskoj književnosti*. In: *Croatica et Slavica* Iadertina. Zadar 2005, s. 181.

32 B u d i n i ć , Šime: *Super psalmo: Cantemus domino*. In: Petar Zoranić, Planine; Barne Karnarutić, Djela; Šime Budinić, Izabrana djela. Ed. F. Švelec. Zagreb 2002, s. 410–412; B u d i n i ć , Šime: *Super psalmo: Deus venerunt gentes*. Tamtéž, s. 365–367.

33 Č r n k o , Ferenc: *Posjedanje i osvojenje Sigeta*. In: *Opsada Sigeta*, s. 1–25.

34 Protiturecké hovory představují specifický druh chorvatských pramenů věnovaných Turkům. Na přelomu 15. a 16. století jich v chorvatském prostředí vzniklo velké množství. Reagují na osmanské pronikání do křesťanské Evropy, typické je pro ně popisování turecké krutosti a apel na jednotu křesťanů v boji proti Osmanům. Roku 1983 byly tyto hovory vydány Vedranem Gligem v edici *Govori protiv Turaka*. Viz *Govori protiv Turaka*. Ed. V. GLIGO. Split 1983.

35 Tato myšlenka se objevuje dokonce ještě v některých dílech druhé poloviny 17. století i dílech 18. století. Viz D u k i ć , D.: *Sultanova djeca*, s. 198–199.

36 D u k i ć , D.: *Osmanizam u hrvatskoj književnosti*, s. 6.

dominantním jevem jako v případě srbských pramenů a rovněž je jeho užití zřejmě mnohem pragmatictější než v případě Srbů. Příčinu snad lze hledat ve vyšší úrovni vzdělanosti chorvatských autorů a prostředí, v němž žili. Hlavní roli zde však zřejmě nehraje časový posun, ale především vliv renesance a humanismu. Chorvatské země jsou v této době v úzkém kontaktu s Itálií, většinu Dalmácie ostatně ovládá Benátská republika a do chorvatského prostředí se už od 15. století velmi rychle a velmi silně šíří moderní myšlenkové proudy a vlivy. Renesance zde zapouští své kořeny ještě dříve než v zemích západní a střední Evropy a nakonec Dubrovnik, ale třeba i Hvar nebo Zadar se stávají významnými renesančními centry. A zároveň tato místa tvoří nejvýznamnější chorvatská literární centra této doby.³⁷ Vliv těchto myšlenkových směrů na chorvatskou společnost má pravděpodobně za následek i tuto částečnou odlišnost přístupu k turecké expanzi, neboť, zatímco chorvatské země stojí v této době na výsluní vzdělanosti a pokroku, srbské území je už nejpozději od poloviny 15. století pod osmanskou nadvládou a vliv moderních myšlenkových proudů je zde malý. I proto se zřejmě objevuje v chorvatských pramenech spíše jiný dominantní prvek spojený s Turky, kterým je myšlenka sebe sama, jako hráze křesťanského světa před nebezpečím z východu.

Označení chorvatských zemí jako hráze křesťanstva pochází z papežského listu Tomu Nigrovi,³⁸ vyslanci Petra Berislaviče.³⁹ Tato myšlenka v chorvatském prostředí hluboce zakořenila a ačkoli se s ní výslovně setkáváme jen zřídka (ve spisech Krsta Frankopana⁴⁰, Bernardina Frankopana⁴¹

³⁷ K chorvatské renesanci více viz I v a n ě v i ć , Radovan a kol.: *Renesansa u Hrvatskoj i Sloveniji*. Beograd – Zagreb – Mostar 1985; F r a n ě v i ć , Marin: *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb 1983; I v a n ě v i ć , Radovan: *Rana renesansa u Trogiru*. Split 1997; M e d i n i , Milorad: *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. Knj. 1, XVI. stoljeće. Zagreb 1902; B a n i ć - P a j n i ć , Erna: *Nikola Kuzanski i hrvatski filozofi i teolozi humanizma i renesanse*. Prilozi 65–66/2007, s. 43–55.

³⁸ Toma Niger (asi 1450–1532) byl diplomatem ve službách Petra Berislaviče. V Římě, Benátkách i u císaře Karla V. hledal pomoc pro chorvatské země v boji proti Turkům. Od roku 1520 byl skradinským biskupem a od roku 1524 biskupem trogirským. Více viz Š k u n c a , Stanko Josip: *Toma Niger Mrčić - diplomat i humanist*. Pula 2000.

³⁹ Petar Berislavić (1475–1520) byl od roku 1512 biskupem veszprémským a od roku 1513 chorvatsko–dalmatským a slavonským bánem. Udržoval kontakty s císařem Maxmiliánem, od kterého žádal pomoc proti Turkům. <http://www.netlexikon.hu/yrk/Ryrgenwm/1609.8.4.2011>

⁴⁰ *Govor Krsta Frankopana krčkog, senjskog i modruškog kneza papi Hadrijanu VI*. In: *Govori protiv Turaka*, s. 356.

⁴¹ *Govor za Hrvatsku Bernardina Frankopana kneza senjskog, krčkog i modruškog*. Tamtéž, s. 343.

a Stjepana Brodariće⁴²), projevuje se výrazně v řadě chorvatských pramenů v podobě oslavy hrdinství a chrabrosti Chorvatů odhodlaných bránit svoji zem i celou Evropu před Osmany. V této podobě se s myšlenkou chorvatských zemí jako přední strážce křesťanského světa setkáváme hojně v díle Antuna Sasina, Brneho Karnarutiće, Jana Pannonia, Mavra Orbina, Juraje Šižgoriće, Ference Črnka, Hanibala Luciče⁴³, Marka Maruliće a řady dalších. Vyzdvihování statečnosti Chorvatů a jejich odhodlání položit v boji s Turky život je často spojeno se zveličováním či zdůrazňováním síly nepřítele. Mnozí autoři píšou o obrovských počtech osmanského vojska (Marulić, Sasin, Karnarutić), připomínají dobytelské úspěchy Osmanů (Vetranović, Karnarutić) a poměrně častým jevem je také alegorické vyjádření síly nepřítele přirovnáním Turků k drakům (Karnarutić, Vetranović, Zoranić, Sasin, Gundulić) případně k vlkům (Zoranić, Sasin). Tato myšlenka přední strážce křesťanského světa se však také v chorvatském prostředí vyvíjí a postupně přechází na další jižní Slovanů (včetně Srbů) a na celý slovanský svět, jak je patrné v díle Vinka Pribojeviće⁴⁴, Mavra Orbina nebo Ivana Gunduliće, a postupně se přetváří v myšlenku výjimečné úlohy Slovanstva ve světových dějinách spojené právě s osvobozením Evropy od turecké hrozby.⁴⁵

V srbském prostředí se myšlenka sebe sama jako hráze proti osmanské expanzi neobjevuje, což však není nikterak překvapivé. Zatímco chorvatské země po staletí s větší či menší úspěšností odolávaly tureckému tlaku a nikdy nebyly Turky zcela porobeny, srbská státnost byla poměrně rychle vyvrácena a země se rychle ocitla pod osmanskou mocí. Opěvování statečnosti hrdinů bojů s Turky však srbskému prostředí cizí není. Na místo chorvatské „hráze křesťanstva“ se zde však objevuje motiv mučednictví, který je spojený především s postavami hrdinů bitvy na Kosovu poli na čele s knížetem Lazarem. Ten se jako mučedník připodobňovaný biblickým po-

⁴² B o r d a r i ć , S.: *Mohačka bitka*, s. 14–15.

⁴³ L u c i ć , Hanibal: *Robinja* [online]. http://www.ssbtrnickapozega.skole.hr/download_zona/lucic_robinja.pdf 8.4. 2011.

⁴⁴ P r i b o j e v i ć , Vinko: *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb 1951.

⁴⁵ Myšlenku, že to budou právě Slované, kdo sehraje rozhodující roli v porážce Turků, sdíleli Mavro Orbin, Ivan Gundulić, Juraj Baraković i řada dalších dalmatských vzdělanců. S t e h l í k , Petr: *Turecké Chorvatsko a ilyrští bratři*, Slovanský přehled, 96, 2010, s. 482. Tato myšlenka se v chorvatském prostředí následně dále rozvíjela. V díle Juraje Križaniće (asi 1612–1683) se potom v roli ústředního ochránce Slovanů, který osvobodí Evropu od Turků, objevuje Rusko. P ř í h o d a , Marek: *Russia in Croatian Slavism from the 16th to the 18th Century: Pribojević, Orbini, Vitezović, Križanić*. In: Prague Perspectives (II). A New Generation of Czech East European Studies. Prague 2007, s. 174. Podrobněji o této myšlence viz B l a ž e v i ć , Zrinka: *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb 2008.

stavám Davida, Jozueho či dokonce Krista objevuje v řadě kratších děl, vzniklých krátce po kosovské bitvě. Statečnost kosovských hrdinů je potom častým jevem i v lidové poezii, v níž se rovněž objevuje bájná postava Kraljeviće Marka, muže, který se Turkům nikdy nepodvolil. V srbské literatuře se tak od kosovské bitvy po několik následujících staletí rozvíjí osudy kosovských hrdinů udržující vědomí kontinuity se středověkým srbským státem.

Vrátíme-li se od vnímání sebe sama k obrazu Turka, můžeme vedle myšlenky božího trestu zaznamenat další podobu Osmanů, objevující se od samého počátku jejich expanze. Tou jsou mnohdy barvitě a obsáhlé popisy turecké krutosti a krvelačnosti. Jedná se o jeden z nejčastějších jevů jak v srbských, tak v chorvatských pramenech, který se objevuje po celé sledované období. Motivy bezbřehého vraždění, potoků krve či hromad kostí zabitých jsou velice časté, turecká krutost se ale objevuje i v odvádění křesťanů do otroctví, vypalování měst a vesnic či znesvěcování kostelů. Pro období počátečního šoku z osmanského vpádu je velice výmluvný zápis mnicha Isaji o bitvě na Marici, podle nějž „*vskutku tehdy živi považovali za šťastné ty, kteří zemřeli dříve*“,⁴⁶ respektive pro chorvatské prostředí zápis popa Martince.

Zatímco v srbských pramenech postupně popisy turecké krutosti mizí, neboť se srbské země dostávají pod osmanskou nadvládu a končí období vzájemných bojů, v chorvatských pramenech přetrvávají i po celé 16. století i dále v 17. století. Už od počátku 16. století se ale v dílech řady chorvatských autorů objevuje také prvek nový. Tím je zájem o nového nepřítel či nyní už také nového souseda.

Jistá znalost o Turcích byla v chorvatských zemích jistě přítomna už od dob křížových výprav, v souvislosti s intenzivními kontakty s pronikajícími Osmany však už od počátku 16. století dochází ke značnému rozvoji zájmu o Turky, jejich dějiny či způsob života. Vedla k tomu nejen nutnost poznat nepřítel z vojenských důvodů, ale rovněž nové obchodní kontakty. Zatímco spis *O asijské válce*⁴⁷ Koriolana Cipika z konce osmdesátých let 15. století ještě přináší o Turcích málo informací, tři spisy Felikse Petančiće z počátku 16. století už jsou na Turky zcela zaměřeny. Petančić ve svém díle zamýšleném jako návod pro křesťanské panovníky pro tažení proti Turkům přináší řadu informací z osmanských dějin, ale také o osmanském vojsku, typech vojáků, jejich platech, úřednickém aparátu, sultánových důchodech, hranicích říše či o náboženství a zvycích. Množství informací o tureckých dějinách a životě potom obsahuje i řada dalších děl chorvatských autorů

⁴⁶ *Zapis Isaje monacha*, s. 110–111.

⁴⁷ C i p i k o , Koriolan: *O azijskom ratu*. Split 1977.

16. století jako *Komentáře o mé době* Ludovica Crijeviće Tuberon a především *Brožura opravdu cenná, aby ji křesťan přečetl* Bartola Djurdjeviće, který strávil třináct let v tureckém zajetí a následně své osobní zkušenosti využil pro řadu kratších spisů. Jejich kompilace potom pod zmíněným názvem vyšla roku 1552 v Římě a obsahuje velké množství dosti detailních a přesných informací o běžném životě Turků, náboženském životě, stavbě domů, stravovacích a odívacích návycích, o vojsku a úřednictvu, hospodářství, a rovněž obsahuje slovníček tureckých slov a frází.

Osmanské dějiny se v 16. století těšily zájmu i řady dalších autorů jako například Antuna Vramce⁴⁸ či Antuna Vrančiće⁴⁹. V srbských pramenech takovýto rozmach zájmu o Turky, jak už bylo řečeno, chybí, což je zřejmě dáno jednak úpadkem psané literatury, jednak také i skutečností, že srbské země se nacházejí pod osmanskou nadvládou a zvyky Turků se stávají přirozenou součástí života v této oblasti. Výjimku zde tvoří pouze *Janičárovy vzpomínky* Konstantina Mihailoviće, které však nelze zcela považovat za srbské dílo. Tím je pouze na základě původu svého autora, avšak Mihailović po svém útěku od janičárů pobýval v Uhrách a v Polsku a mimo srbské země rovněž svoje dílo sepsal.

Součástí zájmu o život Osmanů se u chorvatských autorů přirozeně stává i zájem o islámské náboženství. Islám je v řadě pramenů označován za bezbožné či ďábelské učení,⁵⁰ zároveň je však z množství drobných poznámek tohoto typu patrné, že znalost o Muhammadovi jakožto zakladateli islámu a znalost Koránu jakožto svaté knihy muslimů byla rozšířena. Podrobnější a velice přesné informace o islámu a muslimech přináší ve svých dílech Bartol Djurdjević, Konstantin Mihailović a Ludovic Crijević Tuberon. Vedle snahy seznámit čtenáře s islámem si u všech tří autorů můžeme občas všimnout i některých pozitivních vyjádření o Turcích. Tuberon a Djurdjević například oceňují jejich bohabojnost a druhý jmenovaný dokonce konstatuje, že „jsou v tomto ohledu vskutku lepší než my.“⁵¹ Mihailović si zase všímá laskavosti vůči jinověrcům v době muslimských svátků. Naproti tomu ale všichni tři, ačkoli dokáží na Turcích a islámu ocenit některá pozitiva, zůstávají pevně na straně křesťanské pravdy a v jiných částech svých spisů s islámem polemizují a zdůrazňují, že na rozdíl od křesťanství není pravou boží vírou.

⁴⁸ V r a m e c , Antun: *Kronika*. Zagreb – Varaždin 1992.

⁴⁹ V r a n č i ć , Antun: *Iter Buda Hadrianopolim*. [online]. <http://ffzg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.64:2.croala> 20.4. 2011.

⁵⁰ Například ve spisech Juraje Šižgoriće, Ivana Gunduliće či Juraje Barakoviće.

⁵¹ D j u r d j e v i ć , B.: *Knižica*, s. 108–109.

Myšlenka Turka jako nepřítelů ve víře se potom objevuje i u Mavra Orbina či Frana Marcella⁵², v popisech ničení chrámů a jejich oltářů či přestavování kostelů na mešity se projevuje u Juraje Šižgoriče, Franja Trankvila Andreise, Šimuna Kožičiče Benji⁵³, Marka Maruliće a u dalších autorů.

Od druhé poloviny 16. století se v chorvatských pramenech objevuje v souvislosti s Turky další jev, který lze poprvé zaznamenat už na přelomu 15. a 16. století v díle Konstantina Mihailoviće. Je jím naděje v pád osmanské říše spojená rovněž s opadnutím hrůzy z neporazitelných Turků. Mihailović tuto naději spojuje s důrazem na jednotu křesťanů a podobně je tomu i u chorvatských autorů. U nich se naděje v pád osmanské moci objevuje v souvislosti s významnými porážkami Turků jako byla bitva u Lepanta roku 1571, jež našla ohlas v žalmu *Zpívejme Hospodinu* Šimeho Budiniće, či chorvatské vítězství v bitvě u Sisaku roku 1593 opěvovaném v úvodu *Bojů s Turky* Antuna Sasina. Jednotu křesťanů jako nutný předpoklad vítězství nad Turky potom podobně jako Mihailović zdůrazňuje i Bartol Djurdjević.

Nový rozměr této naději v pád Osmanů přináší turecká porážka v bitvě o Chotimi roku 1621 a následné povstání janičářů, kterým je věnován epos *Osman* Ivana Gunduliće. Už na začátku prvního zpěvu Gundulićova eposu se objevuje motiv zrádného kola štěstěny, které „*točit se nepřestane, kdo byl nahoře, hle, je dole, a kdo dole, nahoře stane. Teď nad šavlí koruna stojí, teď na korunu šavle padá, teď nad carství otrok se povýší, a kdo car byl, otrok je nyní.*“⁵⁴ Pád potkal Osmana II., ale lze v těchto verších spatřovat i onu naději na pád osmanské říše, při němž by se z porobených křesťanů stali vládcí, tak jako onen zmiňovaný otrok. Naději na úpadek Osmanů potom podporuje i monolog mladého sultána, který v prvním zpěvu následuje za opěvováním vítěze od Chotimi – polského krále Vladislava. V něm si sultán stýská nad špatnými časy, kdy upadá kázeň a chrabrost vojáků, líčí jejich pohodlnost a povzdychuje si „*kde je stará chrabrost Turků?*“⁵⁵

Naděje na pád osmanské říše je silně přítomna i v části odehrávající se v pekle, kde se projevuje v Luciferových obavách, spočívajících v tom, že

52 M a r c e l l o , Fran: *Pismo Frana Marcella trogirskog biskupa koji se jada na bi-jednu sudbinu upućeno Leonardu Loredanu nepodjedivom mletačkom duždu koje je bio odredio da se pročita u slavnom senatu*. In: Govori protiv Turaka, s. 80–81.

53 K o ž i č i ć , Šimun Benja: *Govor Šimuna Kožičića Benje na šestom zasjedanju lateranskog sabora održan 27. travnja 1513*. Tamtéž, s. 323–328; Kožičić, Šimun Benja: *Opuštena Hrvatska*. Tamtéž, s. 329–334.

54 G u n d u l i ć , I.: *Osman*, s. 1–2.

55 Tamtéž, s. 10.

když se od osmanské říše oddělí jedna křesťanská země, budou jí následovat další a brzy dojde k rozpadu tureckého impéria.⁵⁶

Vnímání Turků, kteří na počátku své expanze do chorvatského prostoru byli takřka neporazitelnými krutými a děs nahánějícími barbary, prošlo během poměrně krátké doby výraznou změnou. Některé jevy, jako je například turecká krutost, sice nezmizely a jsou s Turky spojeny po celé zkoumané období, avšak na počátku 17. století už Turek rozhodně není jen tím děs nahánějícím božím trestem, jakým byl o sto let dříve. Posun ve vnímání Turků se projevuje i v některých dalších dílech, kde se dříve nedotknutelná hrozba stává dokonce předmětem zesměšnění. S tím se lze setkat už v polovině 16. století v humorném popisu Alexandrie Nikoly Dimitroviće.⁵⁷ V první polovině 17. století, o něco dříve než Gundulićův *Osman*, potom vznikla komická poema *Derviš*⁵⁸, jejímž autorem je Stijepo Djurdjević. O Djurdjevićovi se rozhodně nedá jednoznačně říci, že by bagatelizoval turecké nebezpečí. Sám byl jednou vyhnán ze Dubrovníku, kvůli svému přesvědčení o turecké nebezpečnosti.⁵⁹ V jeho poemě o dervišovi nešťastně zamilovaném do křesťanky je však Turek postavou směšnou a pramálo nebezpečnou. Komická postava dervíše vede monolog, v kterém se snaží přesvědčit svoji milovanou, aby se mu podvolila a slibuje hory doly. Je jistě na místě si všimnout, že Turek je tu nejen zesměšňován, ale zároveň se zde objevuje jako běžný člověk s lidskými city, s čímž se o sto let dříve neseťkáváme. Turecká hrubost se však projevuje i zde, když nešťastný derviš opouští slibování a přechází k výhrůžkám a osočování.

Zmiňovaná díla dokládají, že obraz Turka tedy prošel od svých počátků poměrně dlouhou cestu až k Turkovi-člověku, porazitelnému či milujícímu, byť řada starých stereotypů přetrvává. Jisté sžití se s Turky a jejich vnímání jako lidí z masa a kostí s lidskými starostmi se objevuje i v srbské lidové poezii. Naopak v srbském prostředí zatím ještě chybí ona naděje na pád osmanské moci, která má v chorvatských pramenech své zárodky již v první polovině 17. století. Tato chorvatská naděje se potom dále rozvíjí, sílí a šíří především v souvislosti s dalšími neúspěchy Turků, jako je obléhání Vídně roku 1683 či rakousko-turecké a rusko-turecké války v 18. století.

Posledním jevem, u kterého bych se rád zastavil, je přístup chorvatských a srbských autorů ke spolupráci s Turky. Jak již bylo řečeno, především

⁵⁶ B o j o v i ć , Zlata: *Osman Dživa Gundulića*. Beograd 1986, s. 28.

⁵⁷ D i m i t r o v i ć , Nikola: *Knjige Nikole Jere Dimitrovića Nikoli Nale*, s. 97–105.

⁵⁸ D j u r d j e v i ć , Stijepo: *Derviš*. In: Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početka do danas. Ed. V. Pavletić. Zagreb 1970, s. 112–119. Česky (zkráceno): Djurdjević, Stijepo: *Derviš*. In: Koráb korálový, s. 210–213.

⁵⁹ N o v a k , Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*. Sv. I. Raspeta domovina. Split 2004, s. 129.

chorvatští autoři přelomu 15. a 16. století hojně kritizují nejednotu křesťanů. Janus Pannonius si tak stýská nad osamoceností Matyáše Korvína v boji s Turky, podobně je potom křesťanská nesvornost často kritizována v básních Mavra Vetranoviće, v dílech Bartola Djurdjeviće, Antuna Vramce, Mavra Orbina či v řadě protitureckých hovorů. U autorů srbského původu je potom tento jev velice častý u Konstantina Mihailoviće. Vedle nejednoty se v pramenech často objevuje i spolupráce křesťanů s Turky. Ta je v některých případech rezolutně odsouzena, jako například v básni *Vila Slovanka* Juraje Barakoviće, kde je srbský despota Jiří Branković v duchu tradice vykreslen jako zrádce a sluha Turků, za což je po zásluze potrestán.⁶⁰ Často však, vzhledem k okolnostem, nezbyvala různým křesťanským vládcům na Balkáně jiná možnost, než s Turky uzavřít mír, podvolit se jim a spolupracovat. Obtížnost situace si dobře uvědomoval Mavro Orbin, který ve svém *Království Slovanů* často spolupráci s Turky zmiňuje. Zatímco v případech, kdy se křesťanští panovníci podrobili Osmanům, aby zachovali alespoň částečnou nezávislost své země, je tato skutečnost Orbinem přijímána jako nevyhnutelná a v zásadě proti ní nenamítá. Případy, kdy si křesťané brali Osmany za spojence, aby upevnili svoji moc proti jiným křesťanům však Orbin přirozeně rezolutně odsuzuje.⁶¹

Obecně lze říci, že ačkoli srbsští i chorvatští autoři neviděli spojenectví s Turky rádi, přijímali ho jako nutné tam, kde se jednalo o záchranu alespoň okleštěné moci křesťanských panovníků. Konstantin Kostenecký tak několikrát píše o spojenectví Srbů s Osmany po bitvě na Kosově poli, avšak žádné ostré odsouzení u něj nenajdeme. Postoj řady dobových autorů zřejmě dobře odráží Šimun Kožičić Benja ve svém hovoru *Zpustošené Chorvatsko* adresovaném papeži Lvu X., ve kterém uvádí: „*Dokonce naši lidé byli přinuceni s Turky uzavřít spojenectví nebo mír a platit jim daň. Přitom, pamatujíc svoji starou slávu, (jak přísluší nejodhodlanějším obráncům křesťanské víry) to nechtěli učinit, ačkoli je Turci několikrát varovali a povzbuzovali, aniž by se předtím neobrátili na tvoji Svatost a na přesvatou apoštolskou stolicí.*“ A o něco dále píše: „*Bojím se, svatý Otče, aby oni naši chudáci krajané kvůli nedostatku, chudobě a zoufalství nebyli přinuceni bojovat po boku Turků a okrádat jiné křesťany. Kdo tomu bude na vině, ať složí účet před všemohoucím Bohem.*“⁶²

⁶⁰ D u k i ć , D.: *Sultanova djeca*, s. 103.

⁶¹ O r b i n , M.: *Kraljevstvo Slovena*, s. 275, 201.

⁶² K o ž i č i ć , Šimun Benja: *Opustošena Hrvatska*. In: Govori protiv Turaka, s. 333–334. Podobné názory potom lze nalézt i v hovorech Bernardina Frankopana, Frana Frankopana, Krsta Frankopana, Vuka Frankopana nebo Stjepana Posedarského. Viz F r a n k o p a n , Bernardin: *Govor za Hrvatsku*, Tamtéž, s. 341–345; Frankopan, Fran: *Govor Frana, kneza Frankopana, kaločkog i jegerskog nadbiskupa*,

Závěrem lze říci, že obraz Turka a osmanské expanze v chorvatských a srbských pramenech má ve svých počátcích mnoho společných rysů jako je myšlenka Turků jako božího trestu či počáteční zděšení a šok z turecké krutosti. Už zde však lze nalézt i některé rozdíly, jako odlišné způsoby hledání příčin božího hněvu. Společné mají obě prostředí i oslavování hrdinství protitureckých bojovníků, které jsou však, s ohledem na rozdílné geopolitické postavení a odlišný historický vývoj obou oblastí, spojené v srbském případě především s mučednictvím, zatímco v případě chorvatském se silnou myšlenkou sebe sama jako hráze křesťanského světa, která se postupně pod vlivem panslavistických myšlenek rozšiřuje i na další slovanské oblasti. S odlišným postavením obou oblastí, kdy chorvatské země nikdy nebyly Turky zcela ovládnuty, zatímco srbské země se poměrně rychle ocitly pod osmanskou nadvládou, je potom zřejmě spojen různý vývoj obrazu Turka. V chorvatském prostředí nastává už v počátcích 16. století období velkého zájmu o nového nepřitele a souseda spojené se snahou poznat jeho život mnohdy až do každodenních detailů, a od druhé poloviny 16. století se potom pod vlivem významných tureckých porážek objevuje naděje v pád osmanské moci, která se nadále rozvíjí i v 17. století. V srbském prostředí se tyto dva jevy, pomineme-li Konstantina Mihailoviće, neobjevují, což je zřejmě spojeno jednak s úpadkem psané literatury a jednak se skutečností, že srbské země se nacházejí pod osmanskou nadvládou a turecká každodennost je tak součástí každodennosti srbské. I přes zmíněnou situaci v srbském prostředí však lze na základě srbské lidové poezie vypořádat ještě jeden společný jev. S tím, jak se turecká přítomnost stává běžnou každodenní záležitostí, přestává být v obou prostředích obraz Turka tak hrozivý, jako tomu bylo v nejstarších pramenech. Pro Chorvaty i pro Srby se Turek postupně z děsivé krvelačné hordy začíná stávat i člověkem z masa a kostí. Člověk, kterého lze porazit, a který také mnohdy řeší běžné lidské starosti, jaké s oním hrůzostrašným „démonem“ ve starších dílech nebyly spojovány.

RÉSUMÉ:

Ottoman expansion to Balkans strongly influenced serbian and croatian literature. Turks are very common in the literary works of croatian and serbian authors of 14th–17th century and these works allow to discover how Croats and Serbs perceived Turks and their ex-

izaslanicima Ugarske, caru, izbornicima i knezovima Njemačke. Tamtéž, s. 365–374; Frankopan, Krsto: Govor Krsta Frankopana. Tamtéž, s. 347–357; Frankopan, Vuk: Govor Vuka Frankopana caru Karlu V. Tamtéž, s. 611–620; Posedarski, Stjepan: Govor Stjepana Posedarskog. Tamtéž, s. 335–340.

pansion, how they perceived themselves face to face Ottomans as well as how the image of Turks changed through centuries.

Initial idea connected to Turks which appears in the oldest serbian and croatian works is idea of Ottomans as God's punishment. While Serbians searched for reasons of this punishment especially in crimes of their rulers, croatian authors saw the reasons in sins of whole society. Another initial phenomenon typical for both environments is perception of ottoman cruelty. In croatian literature idea of Croats and later of all Slavs as guards of christian Europe is also typical while this phenomenon did not appear in Serbia. The idea of martyrdom of Serbians showed up instead. Later strong interest in ottoman culture, religion and lifestyle appears while dread of ottoman cruelty is on the decrease. But this new phenomenon is typical only for croatian literature which is caused by different political development when serbian lands are conquered by Turks while Croatia still stands against them. Another new phenomenon is typical only for Croatia as well. Recognition of weaknesses of Ottomans and of decline of their power appears in the late 16th century influenced by important defeats of Ottomans and strongly increases in the 17th century. Sometimes it's also linked with ridiculing Ottomans in works of authors which shows significant change of image of Turks from cruel and terrifying invincible monsters to beatable and ridiculed flesh and blood enemy.

